

OSMANLI DEVLETİ İDARESİNDE GÖNYE (GONIO) SANCAĞI*

Sibel ORHANKAZI**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde Karadeniz'in doğu yakasındaki bazı küçük idari birimler, Trabzon'un fethinden sonra belirli amaçlara ve bazı hizmetlere bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Fethinden sonra merkeze olan uzaklık nedeniyle ulaşılamayan ve idare edilemeyen yerler Rusya'nın yayılmacı politikasından ve bu politikayı tatbik etmesinden sonra işlerlik kazanmıştır. Anapa ve Faş gibi stratejik öneme sahip toprakların kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti bir takım askerî tedbirler almaya çalışmış, Gönye ve çevresindeki birimleri birer savunma hattı haline getirmiştir. Bu doğrultuda Batum ile beraber Gönye sancağına sürekli idareciler tayin edilmiş, kale ve çevresi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece Gönye sancağı, konumunun anlaşıldığı dönemden itibaren hareketlilik kazanmış, iskelesi, gümrüğü ve kalesi ile beraber özellikle XVIII. yüzyılda önemli bir ikmal merkezi haline gelmiştir. Trabzon-Batum ile Hemsin-Çıldır-Kars arasındaki ulaşım ağının önemli bir parçası olan Gönye sancağı genellikle yakın bölgelerdeki idareciler tarafından tasarruf edilmiştir. Siyasi ve askerî dengelerin değişmesi ile beraber Gönye'nin idari statüsü köy, nahiye ve sancak olarak değişiklik göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Karadeniz, Trabzon, Gönye Sancağı, Batum Sancağı.

SANJAK OF GONIO UNDER OTTOMAN RULE

The Ottoman government established specific administrative units in the eastern Black Sea after holding control of the region. These units served administrative purposes and defence policy. After the conquest of Trabzon, the neglected areas, due to their distance to the centre, gained critical importance after Russia's expansionist policy, put into effect at the time. With the loss of important lands in the northern Black Sea, the Ottoman Empire had to take measures and turned small administrative units into a defence line. For this purpose, the central government appointed new governors to the Miter Sanjak and strengthened the castle and its surroundings. Accordingly, Sanjak of Gonio has always been active, even though it has remained relatively a smaller unit than the surrounding areas. It

* *Gönderim Tarihi: 21.01.2021. Kabul Tarihi:15.07.2021.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KARS. sibelorhankazi@gmail.com, ORCID: 0000 0003 3327 7949.*

played a significant role in transportation as well as being a crucial spot in the defence line. Sanjak of Gonio, which marks an important station on the transportation trades line between Trabzon-Batumi and Hemşin-Çıldır-Kars, was generally governed by the administrators in the nearby regions.

Keywords: Ottoman Empire, Black Sea, Trabzon, Gonio Sanjak, Batumi Sanjak.

Giriş

Karadeniz'in doğu kıyılarının fethi ve hâkimiyet altına alınan bölgelerin idari yapılarının anlaşılması için Trabzon'un fethinin anlaşılması büyük önem taşır. Gönnye gibi bazı küçük yerleşim alanları Trabzon alındıktan sonra Osmanlı Devleti hâkimiyetine alınmış, ancak bu alanlarda fetihden hemen sonra idari yapı tam anlamıyla oturmamıştır. Bölgedeki idari yapı zamana, ihtiyaca ve merkeze olan uzaklıkları göz önünde bulundurularak sonradan şekillenmiştir. Trabzon ve Batum eyaletleri ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı hâkimiyetindeki Gönnye, Soğucak, Çürüksu, Faş (Poti) gibi birimler genellikle askerî ya da ulaşım açısından belirli amaç ve şartlara bağlı olarak yapılanmıştır.

Fetihden önceki dönemde Osmanlıların bu bölgeye ne zamandan itibaren gelmeye başladıkları ile ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Ancak 1368 Temmuzunda Osmanlıların Karadeniz'de bilhassa Giresun önlerinde belirlediği bilinmektedir. II. Murad zamanında karadan ve denizden kuvvetler Trabzon üzerine sevk edilmiş ise de, donanma fırtınaya tutulduğu için muvaffak olunmamıştır. Ancak 1456'da Amasya valisi Hızır Bey'in karadan ve denizden tazyiki üzerine Trabzon imparatoru vergiye bağlanmıştır.¹ Uzun Hasan'ın Gürcistan ve Trabzon ile ittifaka girmesi, daha sonra Trabzon İmparatorunun Uzun Hasan'ı yanına alarak Batı Hıristiyan dünyası ile temas geçmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed Trabzon üzerine yürümüş, neticede 1461'de Trabzon alınarak Anadolu'nun Karadeniz kıyıları Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.² Bununla beraber Trabzon civarının fethi tamamlanmamış olduğundan burası ilk yıllarda bir sancak halinde idare edilmiş ve müstakil kalarak herhangi bir beylerbeyliğine bağlanmamıştır. Bu bağlamda sancağın ilk teşkili sırasında tam sınırları net değildir. Bu belirsizlik Trabzon'un Osmanlı hâkimiyeti altında uzun bir süre uc sancağı olması ile ilgilidir. Şehrin ve bölgenin önem kazanması Sultan II. Bayezid devrinde, Şehzade Selim'in buraya sancakbeyi olarak (1487-

¹ Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, (6-8 Kasım 1998), Trabzon, 1999, s. 143, 144.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C: II, Ankara 2011, s.52, 53;

1510) tayin edilmesi ile başlamıştır.³ 1479'da Maçahel (Madzahalet/Madzakhal) bölgesinin fethiyle Osmanlı toprakları ilk defa Çoruh'un sağına geçmiş, burası batıdan Çoruh ile Gönve-Batum'u, kuzeyden Aşağı Acara, doğudan İmerhev (İmirkhev) ve güneyden Livana (Artvin) sancakları ile çevrilmiştir.⁴

XVI. yüzyıl başlarında, I. Selim döneminde Trabzon şehri, Rum Eyaleti yani "Eyalet-i Rûmiye-i Suğra adı verilen Tokat-Amasya-Sivas eyaletine bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde bazı fetihler gerçekleşince eyalete Kemah, Bayburt, Malatya, Divriği-Darende ile birlikte Trabzon livası da eklenmiştir. Bu kısma XVI. yüzyılın ikinci yarısında tahrir defterlerinde sonradan eklenen bölge anlamına gelen "Vilâyet-i Rum-ı Hâdis" denilmiştir. İlave edilen yerlerin bir kısmı Safevîler ve Memluklar ile yapılan savaşlarda elde edilen mıntikalardı. Bu idari yapı ancak XVI. yüzyıl boyunca devam etmiş, Trabzon ve Malatya başka bir idari taksimata tabi tutulmuştur. Trabzon Livası böylece Batum ve Gönve Sancakları ile birlikte ayrı bir eyalet oluşturmuştur. Liva sınırları ise önceki gibi Rum Eyaleti dâhilinde kalmış olan Canik (Samsun) livasına kadar uzanan bütün Doğu Karadeniz sahillerini ihtiva etmiştir.⁵ 1578 ortalarında, Osmanlı Devleti'nin, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e varınca Kafkasya'nın Güney kesimlerinde kurulmuş olan eyaletler Şirvan, Tiflis, Gürcistan Eyaletleri ve Sohum Beylerbeyliği dâhilinde kalmıştır.⁶ 1568-1588 yılları arasında Trabzon ve Batum'un her ikisi Erzurum vilayetine bağlı bir sancak iken, 1578-1588 tarihleri arasında Batum müstakil bir beylerbeylik haline gelmiş, Trabzon'un statüsü ise değişmemiştir. 1632-1641 yılları arasında Gönve, Batum Eyaleti yani diğer adıyla Trabzon Eyaleti'nin tek sancağı olarak kaydedilmiştir. Gönve, 1701-1702 tarihleri arasında ise Paşa Sancağı olan Trabzon ve Batum ile birlikte Trabzon Eyaletine bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir.⁷

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Edirne Anlaşması (14 Eylül 1829) ile Çıldır eyaletinin merkezi Ahıska Osmanlı Devleti'nin elinden çıkınca Erzurum eyaletine bağlı merkezi Oltu olan Çıldır Sancağı kurulmuştur. Artvin, Ardanuç, Yusufeli ve Şavşat kesimleri bu sancağa bağlı kalmıştır. Borçka (Heba ve Karşıköy nahiyesi ile), Hopa (Arhavi ve Gönve

³ Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyâleti Valileri 1755-1795)", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 31, Erzurum 2006, s. 163, 64.

⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998, s. 47,48.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001, s.223, 224.

⁶ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, s. 19

⁷ Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihati", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, (6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 180-181.

nahiyeleri ile) Acara (Maçakhel-Aşağı ve Yukarı) ve Livana kazaları Trabzon eyaletine bağlı Batum sancağı içinde yer almıştır.⁸

1844-45 senesinde Batum, Gönye kazasına tabi bir nahiye olarak zikredilmektedir.⁹ 1846-1847’de yapılan bir düzenleme ile Trabzon Eyaleti, merkez sancağı, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Canik, Gönye ve Batum sancaklarından oluşmaktaydı. Bu idari bölünme ufak tefek değişiklikler ile XIX. Yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Ancak Batum Sancağı’nın adı 1852’de Lazistan olarak değiştirilmiş, Batum’un Ruslara bırakılmasından sonra sancak merkezi Rize’ye taşınmıştır. Lazistan Sancağı; Batum, Gönye ve Hopa, Arhavi, Atina, Hemşin, Çürüksu, Acara-yı Ulya, Acara-yı Sufla, Nahiye-i Ardeşen, Livane-i Sufla (Vartan) kazalarını kapsıyordu.¹⁰

1. Gönye Sancağı ve İdarî Yapısı

Osmanlı Devleti’nde idari gelişmelerin önemli bir boyutunu merkezde vezir ve üst yöneticilerle kapıkulları, taşrada ise ümeranın varlığı teşkil ederdi.¹¹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti taşraya iki görevli tayin ederdi; biri askeri sınıftan olan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden “*bey*”, “*beylerbeyi*” veya “*sancakbeyi*”, diğeri onun hukuki yetkisini kullanan ilmiye sınıfından “*kadı*” idi.¹² Diğer taraftan Osmanlı devlet teşkilatının temel idari birimi “Sancak” olarak kabul edilmişti. Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin fethinden sonra idari taksimatını yaparken bölgenin coğrafi özellikleri ile siyasi ve sosyal yapısını dikkate almıştır. Bu yüzden bölgede imparatorluğun diğer saharındaki sancaklara göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmesi zaruri görülmüştür. Yapılan düzenleme sonucunda bölgede üç tip sancak ortaya çıkmıştır: Klasik Osmanlı Sancakları, Yurtluk-Ocaklıklar, Hükümet Sancakları. Klasik Osmanlı sancakları, sancak beylerinin merkez tarafından, ümera arasında herhangi birinin tayin ve azledilebildiği sancaklar olup imparatorluğun birçok yerinde görülen sancak tipidir. Buralarda tahrir yapılır ve dolayısıyla tımar sistemi uygulanırdı. Yurtluk-ocaklık sancaklar ise bölgenin fethi sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilen ve sancakbeyliği belli bir ailenin elinde bulunan sancaklardır. Bunlarda sancakbeyi, genellikle ölünceye kadar görev yapmaktaydı. Yurtluk-ocaklık sancaklarda klasik sancaklarda olduğu gibi tahrir yapılmaktaydı. Ancak sancakbeyliğini elinde

⁸ Halit, Özdemir, *Artvin Tarihi*, Artvin 2002, s.142,143.

⁹ BOA. NFS. Gömlek no: 1172.

¹⁰ Mehmet Yavuz Erler, “Trabzon Vilayeti’nde Kanun Kaçakları (1856-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 30, C:19, 1997, s.79, 80; Musa Çadircı, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (Uuslararası I), Samsun 1990, s.16,17.

¹¹ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, İstanbul 2017, s. 46, 47.

¹² Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C:6, Ankara 1999, s. 77.

bulunduran ailenin üyelerine bazı imtiyazlı ze'amet ve tımarlar verildiği görülmektedir. Hükümet sancaklar ise, yurtluk-ocaklıklar gibi fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş olan yerlerdi. Yurtluk-ocaklıktan farklı olarak bu sancaklarda tahrir yapılmamaktaydı.¹³

Sancak olarak zikredilmediği dönemlerde, Osmanlı Arşiv belgelerinde Nefs-i Gönye, Kaza-i Gönye, Nahiye-i Gönye şeklinde karşılaşılan Gönye, Artvin'in Hopa ilçesine bağlı Kemalpaşa Beldesi'nden başlayıp, Gürcistan'ın Acaristan Özerk Cumhuriyetine bağlı Gönye ve Batum'un merkezi dâhil olmak üzere Kobuleti adı verilen yerleşim yerine kadar uzanan sahil kesimini kapsamaktadır.¹⁴ Burası ayrıca Canet, Laz-Eli ve Batum olarak bilinen sahayı da ifade etmektedir. 1461 Trabzon'un fethinden itibaren Gönye'de ikamet edenler Batum Sancağı Beyi olarak kaydedilmiştir. Gönye, 1555 Amasya Barışı'ndan sonra Erzurum ve Gürcistan vilayetlerinin 20 sancağı arasında olan Batum'un sancak merkezi olmuştur.¹⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ise Trabzon Eyaletinin 5 sancağından biridir. (diğerleri Trabzon Sancağı olmak üzere, Canha, Aşağı Batum, Yukarı Batum ve Paşa Sancağı)¹⁶ Gönye Sancağı zamanla Trabzon eyaletinin Arhavi kazasına bağlı ayrı bir nahiye olmuş ve daha sonra kaydedildiği için Martoloslara verilmiştir. Bu nahiyenin Maho, Hoçavur ve Kovardan olmak üzere beş köyü, 56 hanesi ile 3.700 akçe hâsılı bulunmaktaydı.¹⁷

1578'de Sohum Eyaleti kuruluncaya değin Abaza ve Dadyan kayıklarının Gönye kıyılarını yağmalamaya geldikleri bilinmektedir. Yani bu tarihlerden önce de tam bir idari yapı teşekkül etse de etmese de Gönye'de bir yerleşim ve yerleşimi etkileyen kaynak vardır. Ayrıca yaklaşık 1571 yıllarında Gönye, Batum sancakbeyliği olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlıdır.¹⁸ 1632-1641'de "Eyalet-i Batum nam-ı diğer Trabzon" şeklinde kaydedilen eyalete bağlı tek sancak Gönye olarak gösterilmekteydi. Eyalet, 2 Nisan 1632'de Yusuf Paşa tarafından idare ediliyordu. 1640 yılında Trabzon'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyâhatnâmesinde Trabzon'a Şehr-i Batum zîr denildiğini kaydederek; Canha, Batum-ı zîr, Batum-ı bâlâ, Gönye ve Trabzon sancaklarından müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Kâtip Çelebi, Cihân-nümâ'sında, Trabzon ve Batum'un birlikte beylerbeylik olduğunu ve Gönye'nin buraya bağlı bir sancak olduğunu

¹³ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C:6, Ankara 1999, s. 112-115-117. (İdari taksimatta ilk başlarda rol oynayan en mühim şahsiyet bölgeyi iyi tanıyan ünlü bilgin ve tarihçi İdris-i Bitlisi olmuştur.)

¹⁴ Murat Kaya, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfuz Defteri'nin Değerlendirmesi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize 2013, s. 10.

¹⁵ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.93-414-245,246.

¹⁶ Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C:1, İstanbul 2010, s. 99

¹⁷ Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", s. 327.

¹⁸ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 11-13.

ifade eder. Sofyalı Ali Çavuş ve Hezarfen Hüseyin'e göre Trabzon Eyaleti 1653 ve 1669 yıllarında sadece Trabzon ve Batum sancaklarından müteşekkildi.¹⁹ Batum ile Gönve Sancaklarını içine alan Trabzon beylerbeyinin yıllık hassı ise 734.854 akçeydi. Bu eyalette 56 ze'amet, 498 tımar vardır. Cebeliler ile birlikte askerî gücü 1750 atlıydı.²⁰ XVII. yüzyılın başlarında Gönve ile birlikte Batum'da 13 ze'amet ve 172 tımar bulunuyordu.²¹

1701-1702 de Batum ve Trabzon Paşa sancağı, Gönve ise eyalete bağı tek sancaktı. Batum sancağı daha sonraki yıllarda malikâne olmuştur.²² Gönve Sancağı ve Batum Sancağı'nın özellikle birbirinden ayrı olarak kaydedildiği 1707-1708 yılları arasında idare, Mustafa ve Mehmed isimli şahıslara müşterek malikâne olarak verilmiştir.²³ Gönve, 1723'te Rumeli Beylerbeyi payesiyle Mustafa Ağa'ya arpalık olarak verilmiştir.²⁴ İdarecilerinin sık sık değiştiği Gönve nüfusun iş gücünden yararlandığı görülür. 1725 Faş kalesi inşası için gerekli olan kerestelerin kesiminde çalışacak olanlar²⁵ 1754 Faş muhafazasında bulunacak olanlar Trabzon ve Batum'un nüfusunun yanı sıra Gönve nüfusundan temin edilirdi.²⁶

1138 Numaralı Tahrir defterinde Batum Sancağı Laz nahiyesinde Nefs-i Gönve dâhilinde Ebnualı, Maradid, Maho, Salyar, köyleri kaydedilmiştir.²⁷ 1745 tarihli kayıta Hemşin kazası da Gönve Sancağına tabidir. Ayrıca bu kaza Trabzon-Batum ile Çıldır-Kars güzergâhı üzerinde yer almaktadır.²⁸ Bu tarihte Gönve mutasarrıfları aynı zamanda Faş muhafazasında görevlendirilmiştir.²⁹ Sancak statüsündeki Gönve, Temmuz 1745'te Faş muhafazası şartı ile malikâne olarak kaydedilmiştir. Gönve'nin buradaki işlevi, sadece Faş kalesinin muhafazası ve Faş kalesine gönderilecek olan mühimmatın aktarılması değil aynı zamanda Kars ve Çıldır'a Batum yolu ile gidecek olan zahirenin de taşınması olmuştur. Sancak, Faş muhafazasına nezaret ederken aynı zamanda Karadeniz limanları ile iç bölgeler arasındaki taşımacılığa da hizmet etmekteydi.

¹⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der-Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, İstanbul, 1280, s.29; Kılıç, *a.g.m.*, s. 180, 181.

²⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat, Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C: I, II, Sad.Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 143.

²¹ İdris Bostan, "Batum", *TDVİA*, C:5, İstanbul 1992, s. 210.

²² Kılıç, *a.g.m.*,s.181; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992, s.7; Hüseyin Hezarfen, *Telhisü'l-Beyan fî Kavânîn-i Al-i Osman*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi, Demirbaş 220, varak 65/a-b.

²³ *BOA*, AE, III, Ahmed, 6939. 1/2.

²⁴ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 128.

²⁵ *BOA*. MŞH. ŞSC. d. 8580. 117.

²⁶ *BOA*. A. DVNSAHK. TZ. d. 1. 86.

²⁷ *BOA*. TT. d. 1138; C. NF. 7. 318. 1/2. (1196); *BOA*. TT. d. 1138: s. 44 – a / 44 – b (No: 1) .

²⁸ *BOA*. AE-SMHD I-17-999-1.

²⁹ *BOA*. A. DVNSAHK. TZ. d.1-23.

Bu açıdan Gönye'nin işlevinin ihtiyaca bağlı olarak farklılık göstermesi buradaki idarecilerin de sürekli değişiklik göstermesi sonucunu doğurmuştur.³⁰

XVII. Yüzyılın İlk Yarısından İtibaren Gönye Mutasarrıfları ve Görev Tarihleri:

1571-1578	(Batum ile Sancakbeyliği)	(Bu tarihten önce Çerkes Hayder Bey) ³¹
15 Nisan 1701	Sancak	Mustafa Bey
19 Eylül 1702	Sancak	Hasan Bey
12 Ekim 1722		Mehmed Paşa ³²
12 Mart 1723	Sancak (Arpalık)	Daye-zâde Mustafa Paşa ³³
5 Ağustos 1724	Sancak	Mirza Mehmed Paşa
5 Mayıs 1726	Sancak	İbrahim Paşa/Alı Bey
5 Mayıs 1726/12 Mart 1709	Sancak	Alı Bey
28 Mayıs 1729	Sancak	İbrahim Paşa-zâde Mehmed Bey
10 Ocak 1736 /26 Ekim 1737	Sancak	Hüseyin Paşa
17 Ağustos 1739	Sancak	Mehmed Paşa ³⁴
12 Mart 1745	Sancak	Hüseyin Paşa ³⁵
23 Temmuz 1745	Sancak (arpalık)	Mehmed Bey ³⁶
Haziran 1747	Sancak(arpalık)	Arslan Paşazade Ahmed Paşa&Yanık Hüseyin Paşa ³⁷
6 Ekim 1755	Sancak(yurtluk)	Hüseyin Paşa ³⁸
1752	Sancak	Mehmed Paşa ³⁹
1761	Sancak	Mehmed Bey ⁴⁰
23 Aralık 1765'e kadar	Sancak	Cevher Paşa ⁴¹

³⁰ BOA. C. DH. 4380; BOA. MŞH.ŞSC.d..8650.49.

³¹ Kırzioğlu, a.g.e., s.13-19.

³² Kılıç, a.g.m., s.188.

³³ 9 Temmuz 1724 tarihli kayda göre Gönye mutasarrıfı Dayezade Mustafa'nın 2500 kuruş olan maaşı Batum ve Gönye zuama ve erbab-ı tımarının mukataasından karşılanmaktadır; BOA. AE. SAMD. III. 9. 814.1.

³⁴ Kılıç, a.g.m.,s. 188,189.

³⁵ BOA. AE. SMHD I. 17.999.1.

³⁶ BOA. C. DH. 4380.

³⁷ BOA. AE. SMHD. I.130.9558.2; Arşiv kaydında hükmün ilk satırlarında Gönye Sancağı Arslan Paşazade Ahmed Paşa olarak belirtilirken sonlarına doğru Yanık Hüseyin Paşa mutasarrıf olarak ifade edilmiştir.

³⁸ BOA. AE. SMHD.1.262.21265.2; bu tarihte Faş kalesi muhafazası ile Batum ve Gönye'den Kars'a zahire ve mühimmatın naklinde yolların güvenliğinin sağlanması amacıyla daha önce Düsturzade Mehmed Paşa'nın yurtluğu olan Gönye Sancağı Hüseyin Paşa'ya tevcih edilmiştir.

³⁹ BOA. A.(DVNSAHK.TZ.d.1.73.)

⁴⁰ BOA. HAT. 7. 226. 1.

23 Aralık 1765	Sancak	Yusuf Paşa ⁴²
1782	Sancak	Abaza Mehmed P. (Faş Kalesi muhafızı) ⁴³
1789	Sancak	Hüsrev Paşa (Trabzon Valisi) ⁴⁴
1 Aralık 1818	Sancak	Hüsrev Paşa (Trabzon Valisi) ⁴⁵

1571-1578 yılları arasında Batum ile birlikte zikredilen ve Erzurum Beylerbeyliğine bağlı olan Gönye⁴⁶ 1761'de Batum kazasının bazı köylerini ihtiva etmekteydi. Gönye sancağı dâhilinde olan bu köylerin senelik mukataası 400,5 kuruş olarak kaydedilmişti. Batum ile Gönye arasında Muhtar ismiyle kaydedilen Kahaber mezrası bulunmaktaydı. Buranın mukataası Batum kalesi yerli neferatı cebecileri ile cami-i şerifine tahsis edilmiştir. Bu tarihte Batum'un da sancak statüsünde olması Batum ile Gönye sancaklarının birbirinden ayrı olmadığını göstermektedir. Yani her iki sancak da aynı elden idare edilmiştir.⁴⁷

1765'teki idareci, Cevher Paşa'dır ve hem Batum hem Gönye mutasarrıfı olarak kaydedilmiştir. Gürcistan'ın bazı yerlerine gönderilecek olan zahire ikmalinin zaruriyetinden ve Gönye ahali ile anlaşamadığından Cevher Paşa'nın yerine önceden Eskişehir mutasarrıfı olan Yusuf Paşa görevlendirilmiştir.⁴⁸ Gönye Sancağı 1782'de Faş Kalesi muhafızı olan Abaza Mehmed Paşa, 1789'da da Trabzon Valisi Hüsrev Paşa tarafından idare edilmiştir.⁴⁹

16 Nisan 1836 tarihli nüfus defterine göre her mahallesinde birer cami, cami imamı, vekili ve muhtarı bulunan Gönye Nahiyesi'nin köyleri; Maradid-i Sufla, Miyyevet, Maradid-i Ulya, Maho, Tihirnalvanbolu ve Simonet'dir. Bu köylerin toplam nüfusu 1421'dir. Gönye Kazası'nın köyleri ise Ab-ı İslah, Makriyal, Makriyal Köyü Limanı, Kürt Taifesi köyü, Gönye Kalesi Mahallesi ve Sarb Köyü'dür. Burada Ab-ı İslah köyü mahalle-i İslam olarak ifade edilmiştir. Batum Tahrir Defterinde Gönye ile birlikte adı geçen köyler Batum Sancağı'na dâhildir.⁵⁰

2. Gönye Kalesi

Gönye Kalesi, Hopa-Batum Bağlantılı transit karayolu güzergâhında

⁴¹ BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴² BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴³ BOA. HAT-10-342-F-1/2; HAT-12-445-B-1.

⁴⁴ BOA. C.AS.198.8503.5.

⁴⁵ BOA. C.AS.198.8503.5.

⁴⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s.14.

⁴⁷ BOA. C.EV.644.32469.3.

⁴⁸ BOA. HAT. 175.7587.1.

⁴⁹ BOA. HAT-10-342-F-1/2; BOA. HAT-12-445-B-1; BOA. C. AS. 198.8503.5.

⁵⁰ BOA. NFS. d. 1170. 1-15.

olup, Sarp sınır kapısının 7 km.sinde, yolun kıyısında ve Gonio (Gönye) köyünde yer alır. Yaklaşık 1,5 km. ilerisinde Türkiye topraklarından Acara bölgesine giriş yaptıktan sonra Acara ırmağını da alarak Karadeniz'e dökülen Çoruh nehri bulunur. Batum şehir merkezine uzaklığı 8 km.dir. Strabon'dan elde edilen bilgilere göre kalenin ismi, Çoruh Irmağına karışarak Karadeniz'e dökülen Acara ırmağının yani Antik dönemdeki Absarros (Apsar) ırmağından gelmektedir. Bu veriler İ. Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Plinus tarafından da doğrulanmakta ve Trabezus'tan 140 mil mesafede Absarros isimli bir kale ve aynı isimle anılan bir ırmağın varlığından söz edilmektedir. Kesin olmamakla birlikte kalenin İ. Ö. I. yüzyıl sonlarında Romalılarca yaptırıldığı, daha sonra Bizans ve Osmanlılar tarafından tamir ve içte yapılaşmalara gidilerek günümüze kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Gürcü araştırmacılara göre kalenin inşası daha erken tarihlere dayanır ve kale VIII. yüzyıldan sonra Gonio olarak anılmaya başlar.⁵¹

Osmanlı Devleti döneminde Acaristan'ın en önemli mimari anıtlarından olan kale, 1547'de Kanuni Sultan Süleyman'ın talimatıyla yeniden kurulmuştur.⁵² 1545 yılında tekrar Osmanlı idaresine girdiği sırada Batum henüz meskûn bir yer olmadığından yakınındaki Gönye kalesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵³ Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valisiyken Rize'yi fethettiği sırada şimdiki Batum şehri civarında Çoruh ağzında Gönye kalesi vardı.⁵⁴ Osmanlı idaresindeki Gönye kalesi 1571'de aktif olup mustahfiz ve azabları mevcuttu.⁵⁵

1516 tarihli Trabzon Sancağı Tahrir Defteri'ne göre Gönye Trabzon'a bağlı bir nahiyeydi ve 1611-1682 tarihlerinde Gönye Kalesi Trabzon Eyaletinde ve Batum Sancağı dâhilindeydi.⁵⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Trabzon eyaletinde Batum Sancağı olarak tabir edilen Gönye, bir tarafı deniz kenarında dörtgen şeklinde olup taştan inşa edilmişti. Bu yüzden sağlam surlara sahip olan kale oldukça dayanıklıydı. Kalenin bir tarafı Çoruh Nehri (Cüy-ı rûh yani Ruh Irmağı)'dır. Gönye nahiyelerinin tamamı Çiço Laz köyleri olarak belirtilmiştir.⁵⁷ 1777 tarihli bir kayıta kale içinde Cami-i Şerif adıyla anılan bir cami mevcuttur.⁵⁸

⁵¹ Osman Aytekin, "Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C: II, Ankara 2005, s. 1301, 1302.

⁵² Nihat Kaşıkçı-Hasan Yılmaz, *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*, 2000, s.146.

⁵³ Özdemir, Artvin Tarihi, s.115,116; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.96, 97; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara 1998, s.258.

⁵⁴ Alizade, *a.g.m.*,s.508,509.

⁵⁵ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.14.

⁵⁶ Alizade, *a.g.m.*, s.503.

⁵⁷ Dağlı-Kahraman, *a.g.e.*, s.118,119.

⁵⁸ BOA. A.(DVNSAHK.TZ. d. 2.102.

1707'de narin kale olarak kayıtlara geçmiş olan Gönye kalesi ağalığına yine aynı tarihte Gönye mutasarrıfının akrabası olan İbrahim Ağa getirilmişti.⁵⁹ 19 Eylül 1707 tarihinde 30 akçe yevmiyeli Batum kalesi beşlüyan ağalığı vefat eden Mehmed'ten sonra Gönye beşlüyan Ağası Mustafa b. El-hac Osman'a tevcih edilmiştir.⁶⁰ 9 Temmuz 1707'de Batum sancağının senelik 4.500 kuruş olan ze'amet ve tımarlarının 3.000 kuruşu Gönye kalesi beşli neferatının maaşlarına, 1.500 kuruşu ise hazineye gönderilmekteydi.⁶¹ 1708'de Gönye kalesi mustahfazan, azaben ve beşlüyan neferatının senelik maaşları Batum Sancağı züama ve erbab-ı tımarının mukataasından 3.000 kuruştı. Hükümlere yansıyan şikâyetlerde 3 sene kadar bir süre malikâne mutasarrıflığından ücretlerin alınmadığı görülmektedir.⁶² 1711 tarihli, Batum Kalesi kethüdalığının görev kaydında Batum ile Gönye kadısının aynı kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihte hem Batum hem Gönye kadısı Mustafa Efendi'dir.⁶³

3 Şubat 1722'de Gönye kalesi muhafazasında olan 321 nefer için kırk günlük kışlık bedeli 77.040 akçeydi.⁶⁴ 9 Temmuz 1724'te Batum ve Gönye'nin zuama ve tımar mukataasından Gönye Kalesi yerli neferatına ayrılan ücret 1.533 kuruştı.⁶⁵ 1789'da Gönye kalesinde toplamda 146 nefer mustahfazan, beşlüyan ve yerlüyan neferi vardır. Kale dizdarı ise Hüseyin'di. Bu tarihte aynı kayıтта 150 seneden beri esasında pek kimsenin olmadığı bu yüzden de yoklamalarının başkente gönderilmesi durumu söz konusudur. Gönye kalesinde yer alanların maaşları ise 1.900 kuruştı. Bu tarihlerde kalenin yarım saat mesafesinde hemen Çoruh nehrinin diğer tarafında 20 hanelik bir yerleşim yeri olduğu görülür. Kalenin çevresinin Müslüman çoğunluktan oluşması durumunda imar ve istihkâmın gerçekleştirilmesi gerekliliği de gündeme gelmiştir.⁶⁶

1818 tarihli bir arşiv kaydında kale, hala Gönye sancağı nahiyesinde yer alır. Kayıttan anlaşıldığı üzere nahiye de Gönye adıyla anılmaktadır.⁶⁷ Bu tarihte Gönye kalesinin diğer mevkilere ters bir yönde olduğu ve bu bakımdan savunmada artık bir işlevi olmadığı görülür.⁶⁸ Mayıs 1819'da Gönye Kalesi'nin vahim durumda olduğu belirtilmiştir ancak bu esnada Rusya ile bir set oluşturması bakımından özellikle Çürüksu başta olmak üzere Batum, Trabzon ve Faş'ta da kale ve tabya imar planları söz konusudur. Bu durumda Gönye Sancağı ve kalesinin tamiri geri planda kalmıştır.⁶⁹ 1818-1819 yıllarında Gönye

⁵⁹ BOA, AE, III, Ahmed, 6939.

⁶⁰ BOA, İE, TCT, 1409.

⁶¹ BOA, C.TZ.162.8075.1.2.

⁶² BOA, MŞH, ŞSC, d. 8565, 107.

⁶³ BOA, İE, AS, 5559.

⁶⁴ BOA, YB, 4, 6, 13, 13.

⁶⁵ BOA, AE, SAMD, III, 9, 814, 1.

⁶⁶ BOA, C, AS, 198, 8503, 5.

⁶⁷ BOA, C, AS, 198, 8503, 1.

⁶⁸ BOA, C, AS, 198, 8503, 1.

⁶⁹ BOA, C, AS, 60, 2.

Kalesi muhafazasındaki görevlilerin maaşları da aksamaya başlamıştır. 1.058 akçe yevmiyeli ve toplamda 146 kişi olan bu görevlilerin senelik 1.900 kuruş maaşlarının 1.666 kuruşu Gönve gümrüğünden, 238 kuruşu Batum zuama ve erbab-ı tımar bedeliyyeleri mukataasından tahsis edilmekteydi. Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren kale boş sayılır. Ancak kale yakınında yirmi beş ve kale içinde üç hane mevcuttur. XVIII. yüzyılın ortasında kale dizdarı dahi kalede yer almayıp Ahıska sancağında Maçahel kazasına yerleşmiştir.⁷⁰

3. Gönve İskelesi ve Gümrüğü

Gönve Gümrüğü ve Gönve iskelesi ile ilgili ayrıntı verecek kayıtlar bulunmamaktadır. Ancak Gönve'nin Osmanlı Devleti için lojistiğın ve ulaşım ağının önemli bir parçası olduğu aşıkârdır. Daha önce de belirtildiği üzere özellikle İran ve Rus tehdidinin baş gösterdiği sırada ve Gürcistan seferleri esnasında Osmanlı Devleti, Karadeniz'in küçük iskelelerini değerlendirmeyi bilmiştir. Gönve iskelesinin Osmanlı Devleti için ticari ve iktisadi anlamda canlı olup olmadığı ise sınırlı kaynaklarla bilinmektedir. Ancak askerî manada önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. 16 Temmuz 1703 tarihli bir vesikaya göre Gürcistan seferinde bulunacak olan ordu için Varna civarından satın alınan zahirenin 7 Haziran 1703'te Varna iskelesinden Gönve iskelesine taşındığı ve gerekli yerlere buradan gönderildiği bunun önemli bir göstergesidir.⁷¹

Gönve ve çevresi, Faş, Ahıska ve Anakara kalelerine gidecek olan askerî malzemenin ulaştırılması için bir ikmal merkezi görevi görüyordu. Bu yüzden yol güvenliği ve uygunluğu önemliydi. Bu husus kalelerdeki tüccarın ulaşım açısından rahat olması için de zaruriydi. Devlet, hem askerî hem ticari faaliyetler için yolların güvenliği ile birlikte tamir ve genişletilmesi konusunda özen göstermiştir.⁷² Gürcistan tarafından getirilen esir ve onlara ait eşyaların gümrük vergileri Batum ve Gönve iskeleleri üzerinden tahsil ediliyordu. Batum ve Gönve iskelelerinden İstanbul'a ulaştırılacak olan esir gemileri Rize, Trabzon, Of ve Sürmene iskelelerine uğruyordu.⁷³ Ancak Gönve ve Batum üzerinden bu güzergâhlara uğrayan Gürcistan, Ahıska ve Kutaisi tüccarı gümrük vergilerini verdikleri halde Trabzon gümrüğünde tekrar vergi isteniyordu. Tüccarın gümrüklerde sıkıntı yaşamaması amacıyla gümrük resimleri verildikten sonra Trabzon gümrüğünün tüccara keyfi yaptırımlarının engellenmesi ve müdahale etmemesi hususunda kararlar alınıyordu.⁷⁴ Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren Gönve kalesi ve sancağındaki askerî ve idari boşluk, Gönve kalesi civarındaki nehir yoluyla gelen ticari mallardan gümrük vergilerinin alınmamasına sebep olmuştur. Bu boşluk ile yağmacı ve gayrimüslimlerin de etkisiyle Gönve

⁷⁰ BOA. C. AS. 198.8503.3.

⁷¹ BOA. İE. DH. 20.1894.1.

⁷² BOA. C. NF. 7. 329. 1.

⁷³ BOA. MŞH. ŞSC. d.8569.157.

⁷⁴ BOA. MŞH. ŞSC. d. 8569. 158; BOA, MŞH. ŞSD. 8569. 183.

kalesi etkinliğini kaybetmiş, artık Batum, Çürüksu ve Faş iskelelerine rağbet artmıştır. Bu durumda Gönye gümrüğü 1800'lü yılların başında kullanılamaz hale gelmiş ve gümrük geliri senelik 100 kuruşu geçememiştir. Bu tarihlerde Gönye Kalesi için gönderilecek olan mühimmat ise Trabzon Kalesinde muhafaza edilmiştir.⁷⁵

4. Gönye Sancağı Ekonomik Yapısı

Osmanlı Devleti hâkim olduğu ve fethettiği her bölgede üretime bağlı olarak bir takım vergi gelirleri ve bu gelirlerin mükellefiyetlerini belirleyen bir sistem kurmuştur. Vergilerin belirli mükellefiyetler karşılığında havale edilmesi usulü de Osmanlı maliyesinin temelini teşkil etmiştir.⁷⁶ Her vilayet ve her sancak için vergi sisteminin esaslarını belirleyen, vergi mükellefleri ile sipahi veya devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini düzenleyen ayrı ayrı kanunnameler çıkarılmıştır. Bu kanunnamelerde vergi mükellefi re'ayanın hak ve sorumlulukları, hangi ürünleri yetiştirecekleri ve bunlardan hangi nispette ve ne zaman vergi ödeyecekleri gibi hususlar belirlenmiştir.⁷⁷ Bu doğrultuda devlete ait olan ve miri olarak adlandırılan topraklar işlenmeleri ve belirli vergilerin ödenmesi yükümlülüğü karşılığında köylü hanelerine bırakılmıştır.⁷⁸ Ekonomisi ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayalı olan Osmanlı Devleti tımar denilen bu sistemi sayesinde tarımsal alanları kontrol altına almıştır. Böylece toprak, sipahi sayesinde düzenli olarak kontrol edilmekle birlikte ekimi, hasadı ve nadasa bırakılması takip edilmekteydi.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde, büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli ve paraya çevrilmesi ile vergi kaynaklarının tahsis edilmesi demek olan tımar sistemi, önemli bir mali çözüm olmuştur.⁸⁰ Tımarlar, resm-i çift, resm-i ağnam, bad-ı heva gibi vergilerden tamamen veya kısmen faydalanmaya göre serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar olarak ikiye ayrılmıştır. Padişah, Sultan, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kale dizdarı, defterdar, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek dereceli devlet görevlilerinin has ve ze'ametleri serbest tımar grubuna girer. Bad-ı heva grubu denilen ve vergileri serbest tımar sahipleri ile paylaşmak zorunda oldukları tımarlara ise serbest olmayan tımarlar denilmekteydi. Tımarların büyük kesimi bu şekildedir.⁸¹ Gönye'de yer alan serbest tımarlar arşiv kayıtlarında bervech-i serbest olarak ifade edilmiştir.

⁷⁵ BOA. C. AS. 198.8503.3.

⁷⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998, s.163.

⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s.96,97.

⁷⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2015, s. 39.

⁷⁹ Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı, (1549-1650)*, İstanbul 2008.

⁸⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015, s. 95,96.

⁸¹ İbrahim Solak, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed. Tufan Gündüz, Ankara 2013, s. 107.

Osmanlı Devleti'nde Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bütün tebaa öşür mükellefiydi ve öşür, alınan mahsulün cinsine göre alınırdı. *Resm-i bağ*, üzüm bağlarından alınan; *resm-i şıra* pekmezden alınan; *resm-i bağçe* ya da *fevakih*, meyve bahçelerinden alınan; *resm-i bostan/şahnegi-i besatin-i şehri*, kavun-karpuz gibi meyvelerden; *resm-i kovan/küvvare*, bedeli 2 akçe olan arı kovanlarından; toprağın verimine göre değişen 2 ile 5 dönüme bir akçe olmak üzere alınan *resm-i zemin/dönüm resmi*, tapu ile tasarruf edilmeyen ve elinde hiç toprağı olmayan ya da fazla toprak işlemek isteyenlerden alınan; *resm-iasiyab* değirmenlerden; *resm-i ağnam/ağıl resmi*, beslenen koyun ve keçiler üzerinden alınan vergilerdi.⁸²

Osmanlı Devleti'nde toprak mahsulleri üzerinden alınan vergiler dışında şahsa bağlı olarak alınan vergilerde vardı. Haneyi esas alan bu vergiler: *bennak resmi*; bu vergi evli olup hiç toprak tasarruf etmeyen veya yarım çiftlik yerden daha az yer işleyen Müslim raiyyetten alınmaktaydı. Raiyyet eğer nim çiftlikten küçük bir arazide ziraat yapıyorsa iki-üç dönüme bir akçe olmak üzere *resm-i zemin* ödemekteydi. Ancak bu, kanunnamelerde 12 akçe *bennak* resminden fazla olma şartına bağlanmıştı. Yani toprağı olmayanlar ile işlenen yerin kıymeti 12 akçe veya 12 akçenin altında olanlardan *resm-i bennak*, 12 akçenin üstünde olanlardan *resm-i zemin* alınmaktaydı. Aşiretler aynı vergiyi "*resm-i hane*" adı altında ödemekteydi. *Mücerred resmi*; iş edinme yaş ve imkânına sahip bekâr erkeklerden 6 akçe olarak alınmaktadır. *İспенç Resmi/İспенçe-i Gebrân*; bu verginin tahsil şekli ve ölçüsü de muhtelif bölgelerde değişiklikler gösterebilmekteydi. *Bennak* ve *mücerred* resimleri gibi örfî bir baş vergisi mahiyetindedir. Ancak bu resimlerden farkı, gayrimüslim erkeklerden, evli-bekâr, topraklı-topraksız oluşuna bakılmaksızın alınmasıydı. Bu vergilerin aksine tahakkuk ve tahsil zamanı belli olmayan ve zaruri durumlara bağlı olarak alınan birtakım vergiler vardır. *Resm-i arus*, *cürm-i cinayet*, *resm-i tapu*, *resm-i yave* ve *kaçgun*, *niyabet*, *adet-i deştbanî* bunlar arasındadır.⁸³ Zikredilen bu vergiler dışında *öşr-i fellüce* (ziraat yapılan yer), *öşr-i erzen* (darı), *kendir*, *ceviz*, *hamr* (şarap), *bağat-ı hassa* (üzüm şırası), *findık*, *mukata-ı iskele* ve *resm-i fırın vergileri de sayılabilir*.⁸⁴ Bunlardan *Öşr-i fellüce*, *öşr-i erzen*, *kendir*, *ceviz*, *hamr*, *findık*, *Öşr-i Şıra*, *Öşr-i Meyva*, *Öşr-i Bostan*, *Resm-i Tapu-yı Zemin*, *Resm-i Küvvare*, *Resm-i Hınzır*, *Adet-i Ağnam*, *Nıfs-ı Bad-ı Heva* ve *Arusane* ve *Resm-i Asiyab* Gönye Sancağı ve çevresinden alınan vergiler arasında yer

⁸² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Ankara 2018, s.308-309; Halil İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XXXI, XXXIII; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: V, S: 5, Ankara 1947.

⁸³ Ahmet Nezihî Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Ankara 2012, 98.

⁸⁴ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarından Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009/41-76, s. 42.

alır. 1138 numaralı Tahrir defterine göre Gönnye'ye bağlı köylerin hâsılları ve haneleri aşağıdaki gibidir.

Gönnye'ye Bağlı Köylerden Alınan Vergiler İle Mükellefleri:⁸⁵

Köy	Bennak (fiyatı 12)	Hâsıl	Mücerred (fi)	Hâsıl	Niyabet (fi 9)	Hâsıl	İspenç (fi 25)	Hâsıl
Gönnye	19	228	4	24	27	243	8	200
Ebnuvalı	1	12	2	12	40	360	39	975
Salyar	5	60	4	24	26	234	21	525
Maho	2	24	-	-	15	135	13	325
Kadaha	5	60	4	24	31	279	26	650
Maradid	1	12	1	6	65	585	67	1.675
Mirvan	-	-	-	-	10	90	11	275
Mahu	2	24	-	-	15	135	13	325
Toplam	35	516	15	90	235	2.061	198	4.950

Şahıs üzerinden elde edilen gelirin dışında Gönnye ve bağlı köylerin arazi ve ürünleri üzerinden alınan vergilerin ekonomide önemli bir payı vardı. Serbest tımar olan Ebnuvalı⁸⁶ köyünün öşr-i fellüce, erzen, şıra, kendir, meyve, ceviz bostan, resm-i tapu-yı zemin, resm-i küvvare, resm-i hamr, resm-i hınzır, adet-i ağnam, nıfs-ı bad-ı heva ve arusaneden toplam 4.550 hâsılı bulunmaktaydı. En fazla hâsıl 500'er kuruştan öşr-i felluce, öşr-i meyva, öşr-i erzenden elde edilmekteydi. Ebnuvalı'da en az hâsıl 12 kuruştan adet-i ağnamdan elde edilmekteydi.⁸⁷

Serbest tımar olan Gönnye'nin toplam hâsılı 3.000'di. En fazla gelir 90 kuruş hâsıl ile şıradan elde edilmekteydi. Burada da öşri erzenin hâsılı 500 kuruştı. En az hâsıl 10 kuruştan adet-i ağnamdan elde edilmekteydi. Resm-i hınzırdan elde edilen gelir 15 kuruştı.⁸⁸ 4.900 hisse ile toplam 5.800 hâsılı olan Salyar bölgesinin 1.000 kuruşu öşr-i fellüceden elde edilmekteydi. Burada da en düşük gelir adet-i ağnamdan olup miktarı 15 kuruştı.⁸⁹ Serbest tımar olan Maho'nun toplam hâsılı ise 3.550 kuruştı. Hâsılın büyük payı öşr-i erzendir ve fiyatı 10 kuruştan 150 keyl olmak üzere 1.500 kuruştur.⁹⁰ Kadaha'nın hâsılı

⁸⁵ BOA. TT. d. 1138.

⁸⁶ BOA. TT. d. 1138; S. 65 -b / 65 - a (No: 39)

⁸⁷ BOA. TT. d. 1138; S. 65 -b / 65 - a (No: 39)

⁸⁸ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 70 - / 71 - b (No: 52)

⁸⁹ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 71 - b / 71 - b (No: 53)

⁹⁰ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 71 - a / 71 - a (No: 56)

toplamda 5.500 kuruştur. Bunun da en yüksek geliri öşr-i erzenden olup 125 keyl ile 1.250 kuruştur. Ayrıca burada diğer yerlerden farklı olarak az da olsa fındık üretimi ile karşılaşılır.⁹¹ Serbest tumar olan Maradid'in toplam geliri 7.000 kuruştur. Öşr-i fellüce'nin 150 keylden ve 10 kuruştan hâsılı 1.500 kuruştur. En yüksek gelir bu üründen elde edilmekteydi. Adet-i ağnamın geliri ise en düşük hâsıl ile 11 kuruştur.⁹² Mirvan'ın toplam hâsılı ise 1.100 kuruştur.⁹³

Gönye sancağına tabi olarak gösterilen Batum kazası köylerinin 1.758'de senelik mal-i maktuları ise 400,5 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁹⁴ 1755-1782 yılları arasında Batum ve Gönye arasındaki arazi ve köylerin hasılat-ı rüsumatı mukataası senede 12.000 akçe idi.⁹⁵ Batum sancağına bağlı Göril'in Batum nahiyesinin hassı ise senede 55.000 akçe ile Gönye beylerinde olup tasarrufu ve mülkü Göril meliklerinde ve Göril sakinlerinin üzerineydi.⁹⁶

Sonuç

Bugün Gürcistan sınırları dâhilinde olan Gönye Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olduğu müddetçe küçük bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti yönetimindeki Gönye, XVI. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarına kadar incelenmiş olan çoğu arşiv kaydında *sancak* olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber Batum sancağı idaresinde bazı dönemlerde *köy* veya *nahiye* olarak görülmektedir. Gönye, sancak statüsünde ifade edildiği süre içerisinde sınırlarına yakın olan Faş ve Batum mutasarrıfları tarafından idare edilmiştir. Osmanlı Devleti idaresinde Faş, Batum ve Anapa gibi kıyı şeridindeki yerler birer askeri ve savunma hattı olarak inşa edilirken Gönye sancağı özellikle Faş Kalesinin muhafazası ve Karadeniz limanlarındaki malzemenin Anadolu'ya taşınması amacıyla işlevsellik kazanmıştır. Nizamın ve idarenin sağlanamadığı hallerde yakın birimlerin idarecileri tarafından tasarruf edilmiştir. Sancağın köy ve nahiye olarak sürekli statü değiştirmesi de bu sebeptir.

1461 Trabzon'un fethinden itibaren Gönye'de ikamet edenler Batum sancağı beyi olarak kaydedilmiştir. 1555 Amasya Barışı'ndan sonra Erzurum ve Gürcistan vilayetlerinin arasında yer alan Batum sancak merkezi olmuştur. Yaklaşık 1571 yıllarında Gönye, Batum sancakbeyliği olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Gönye, 1632-1641-1640 yıllarında ve Batum ile Trabzon'un paşa sancağı olduğu 1701-1702 yıllarında Trabzon eyaletine bağlı tek sancaktı. 1723'te de Rumeli Beylerbeyi payesiyle arpalık olarak verilmişti. Sancak statüsünde varlığını sürdüren Gönye, 1745'te Faş muhafazası şartı ile malikâne olarak kaydedilmiştir. Bu tarihlerde de hem gerekli yerlere

⁹¹ BOA. TT. d. 1138, Sayfa 74 – a / 74 – a (No: 71)

⁹² BOA. TT. d. 1138, Sayfa: 75 – b / 75 – b (No: 72)

⁹³ BOA. TT. d. 1138, Sayfa: 75 – a / 75 – a (No: 73)

⁹⁴ BOA. C. EV. 644. 32469. 1. 1.

⁹⁵ BOA. C. SM. 160. 8035. 1/2. (1196)

⁹⁶ BOA. C. ML. 674. 27635. 2; C. SM. 160. 8035. 3.

mühimmatın aktarılması hem de Anadolu'ya gidecek olan zahirenin taşınmasında rol oynamıştır. Yani Karadeniz limanları ile iç bölgeler arasındaki askeri ve ticari taşımacılığa hizmet etmeye devam etmiştir. Ancak Kafkasya'dan İstanbul'a taşınacak olan esir gemilerinin ve Doğu Anadolu bölgesine geçirecek olan zahirenin geçiş yolu üzerinde olması açısından Abaza ve Dadyan kayıkları tarafından zaman zaman yağmaya uğramıştır. Bu da buradaki asayiş olumsuz yönde etkilemiştir.

Nüfus açısından kalabalık bir yapıya sahip olmasa da Gönye'de şahıs ve arazi ile ürünleri üzerinden alınan vergilerin Osmanlı ekonomisine ve sosyal hareketliliğine önemli bir katkısı olmuştur. Gönyede yetiştirilen ürün çeşitliliği ve üretimin devamlılığı Gönye'nin küçük ancak kendi kendine yetebilen bir birim olduğunun önemli bir göstergesidir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı(BOA)*
BOA. C. (Muallim Cevdet Tasnifi)
BOA. İE. AS. (İbnü'l-Emin Tasnifi)
MŞH. ŞSC. d. (Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri/Şeriyeye Sicilleri)
BOA. AE, III, Ahmed ((Ali Emiri Tasnifi Belgeleri)
BOA. A.(DVNSMHM.d. (Mühimme Defterleri)
BOA. A.(DVNSAHK. (Ahkâm Defterleri)
BOA. A. MKT. (Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri).
BOA. HAT. (Hatt-ı Hümayun Tasnifi Belgeleri)
BOA. A. AMD. (Âmedî Kalemi Defterleri)

2. Kitap ve Makaleler

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarından Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6, S: 23, Güz 2009, s. 41-76.

AYTEKİN, Osman, “Komşumuz Acara'da Osmanlı İzleri Gonio Kalesi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C: II, 2005, ss. 1297-1304.

BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: V, S: 5, Ankara 1947, ss. 483-511.

DAĞLI, Yücel-Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon’un Fethi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2001, ss. 224-267.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C: 6, Ankara 1999, ss. 77-88.

İNALCIK, Halil, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987.

İNAN, Kenan, “Trabzon’un Fethi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Bildiriler, (6-8 Kasım 1998), Trabzon 1999, ss. 141-151.

İNBAŞI, Mehmet, “Trabzon/Batum Eyâleti Valileri (1755-1795)”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 31, Erzurum 2006, ss. 161-191.

-----, Mehmet, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı, (1549-1650)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

KAYA, Murat, *1170 Nolu Gönye, Batum Sahil Köyleri Nüfus Defteri'nin Değerlendirmesi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize 2013.

KILIÇ, Orhan, “XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, (6-8 Kasım 1998) Bildiriler, Trabzon 1999, ss. 179-192.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK, Ankara 2018.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

SOLAK, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.

TURAN, Ahmet Nezihi, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK, Ankara 2012.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: II, TTK, Ankara 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1998.

-----, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK, Ankara 1999.

-----, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C: 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 111-122.

